

1 A crítica literaria na revista Nós e o canon da poesía galega coeva

---

Sumario 1.1 A crítica literaria nas publicacións periódicas do tempo de *Nós*. – 1.2 O labor crítico de Carvalho Calero. – 1.3 Outras voces críticas: Risco, Fernández del Riego e Casas.

Dacabalo do tempo, na sua illarga
(Ricardo Carvalho Calero, «Nun voo»,
Futuro condicional (1961-1980), 1982)

1.1 A crítica literaria nas publicacións periódicas do tempo de *Nós*

As tomas de posición da crítica sobre a produción literaria coetánea ao propio exercicio crítico constitúen de seu un material riquísimo, mesmo irrenunciábel, para a comprensión da dinámica histórica e dos procesos de canonización desenvolvidos nos sistemas literarios, así como para a posta en claro das notas ou características avaliadas en positivo por cada conxuntura histórico-cultural, aquelas que conforman a ‘canonicidade’. Este é un dos fundamentos da poética histórica de Felix Vodička que máis doadamente foi incorporado por diversas escolas teórico-críticas no último cuarto do século XX, tanto polas de carácter empírico como polas de impronta sistémica, ou tanto na praxe semiótico-cultural lotmaniana como no comparatismo intercultural que poden representar, con diferente orientación, Earl Miner ou Dionýz Ďurišin e a Escola de Bratislava.

A actividade crítico-literaria na Galiza dos anos que chamamos ‘das Irmandades’, ou ‘Época Nós’, merece, por razóns como as que se acaban de aducir, a maior atención. Nunha primeira aproximación ao asunto, resulta evidente o compromiso de diálogo establecido cos creadores galegos polas dúas principais publicacións periódicas de tendencia nacionalista do período 1916-36, *A Nosa Terra* e *Nós*, ás que habería que sumar aínda o labor do boletín quincenal *Céltiga* en Bos Aires, activo entre 1924 e 1932, e de certo, xa noutra dimensión, o de xornais como *Galicia*, *El Pueblo Gallego* ou *La Zarpa*.

Unha vez máis, foi o nacionalismo quen estivo detrás do que podemos valorar como unha estratexia de difusión lingüística e ideolóxica e unha discusión *sotto voce* de postulados eto-estéticos antes que calquera outra cousa (antes, por exemplo, que a intencionalidade de se transformar nun axente, entre outros, do mercado editorial, ou que un efectivo elemento institucional soporte de referentes educativos, académicos, etc.), o cal, cómpre dicilo, contribúe a clarificar, desde a perspectiva actual, os motivos da súa propia catividade.

A crítica nunca gozou dun papel especialmente relevante ou influente no sistema literario galego, como tampouco non o disfrutara en ningunha cultura minorizada.¹ A súa situación era calibrada sen reviravoltas por Ricardo Carvalho Calero no número de marzo de 1931 da revista *Nós*, dentro da súa «Ollada encol da poesía lírica galega contemporánea», un texto que non ten desperdicio e que apunta algunhas eivas que aínda hoxe persisten no país:

Nada, ausolutamente nada estimabre hai escrito encol da poesía galega nosa aitual. A crítica galega, patente en revistas e diarios, é unha crítica inaproveitabre. Non temos críticos especializados en poesía. Abonda pouco en todas partes, como o proba o feito de que Gómez de Baquero e Díaz [*sic*] Canedo sexan considerados en Castela. O desexo de dar azos para que se escriba en galego, e o feito da amizade que une a casi todol-os que utilizan a nosa lingua, restan todo valor de pureza e imparcialidade nas recensións que das nosas obras poéticas fai a prensa nosa.

Importantes revistas literarias galegas alleas aos postulados nacionalistas, como *Vida* (1920), *Boletín de Casa América-Galicia / Alfar* (1920-7) ou *Ronsel* (1924) prestaron moita menos atención crítica

1 María do Cebreiro Rábade Villar (2019) ofrece unha completa e documentada panorámica histórica da crítica literaria galega do século XX e comezos do século XXI. Nun traballo anterior, a autora anotara unha reflexión sobre a actividade crítica que debe igualmente ser considerada polo que ofrece de complemento sobre a propia historia da crítica galega, incluída a parcela histórica cuberta pola revista *Nós* e probabelmente tamén o tempo actual: «Galician literary critics must be highly optimistic to assume that they have an audience» (Rábade Villar 2017, 56).

ás obras dos nosos poetas, e esa atención, cando a houbo, dependeu case sempre do voluntarismo presencial dun determinado crítico ou reseñador, como exemplifica nidiamente o caso de Antón Villar Ponte en relación con *Alfar*. Nos seis números que a revista luguesa *Ronsel* tirou entre maio e novembro de 1924 non hai nin unha soa recensión de libros de poemas galegos, malia os membros do seu consello directivo si incorporaren textos de creación de Manuel Antonio, Antonio Noriega Varela, Gonzalo López Abente ou Victoriano Taibo. A traxectoria de *Cristal* tampouco propiciou espazo crítico ningún, fóra de brevísimos apuntamentos sobre a saída de *Yunque* ou de *Resol*. Esta última, pola súa parte, só nunha ocasión cedeu unha páxina á crítica: foi precisamente na derradeira saída da súa xeira galega, en xullo de 1936, cando recuperou un texto de Antón Villar Ponte sobre o teatro nacional. A mindoniense *Galiza* acadou na súa breve andaina unha proporción similar, e apenas destaca, na súa cuarta entrega (1932), un traballo de Francisco Fernández del Riego sobre Manuel Leiras Pulpeiro. A revista *P.A.N.*, que fixeron no Madrid de 1935 un grupo de escritores galegos baixo a dirección de Xosé Otero Espasandín e a orientación de Eduardo e Rafael Dieste, tampouco se especializou neste terreo da crítica, malia nas súas páxinas haber algunhas recensións, e mesmo reflexión hermenéutica sobre a lírica. Anotáronse simplemente obras de Manuel Antonio, Álvaro Cunqueiro ou Dieste, ademais das debidas a autores doutras latitudes.

O mero repaso dos tres primeiros anos do boletín *A Nosa Terra*, desde o 14 de novembro de 1916 até o 15 de novembro de 1919, correspondente a un total de cento cinco números, deixa ver algunhas singularidades. Para alén da existencia dunha sección fixa de creación lírica, «Os poetas d'agora», houbo outra de crítica literaria, «Follas novas». Nela, ou noutras complementarias, foron saíndo recensións dalgúns dos principais libros de poemas editados nese trienio en Galiza. Autores como o Marqués de Figueroa, Ramón Cabanillas, Euxenio Montes, López Abente, Taibo, Francisco Salgado y López de Quiroga, Xavier Prado *Lameiro* ou Eladio Rodríguez González tiveron ocasión de ver contrastadas as súas propostas coa opinión de críticos como Vicente Risco, Roberto Blanco Torres, Lois Peña Novo, Antonio Rey Soto, Antón Valcárcel ou o propio Cabanillas, os máis deles moi significados nese labor e con longa traxectoria posterior no boletín.

Mais, alén disto, podemos atopar interesantes puntos de vista sobre a creación e a lectura de poesía no país. Rodrigo Sanz, por exemplo, publica en primeira páxina do quinto número d'*A Nosa Terra*, de 25 de decembro de 1916, unha curta pero intensa reflexión sobre o poeta novo polo que agarda Galiza («O evanxelio dos novos poetas. Anunciación do noso rexurdimento»). Resultan verdadeiramente insólitas a súa proposta para o porvir e a análise que presenta da tradición inmediata. Hai nel unha sorprendente conexión, ben lúcida,

entre conciencia histórica e palabra poética, concomitante nalgún xeito con posicións da crítica de fundamento ontolóxico. Non sabemos a pegada efectiva que ese brevísimo ensaio do avogado agrarista, que pouco máis publicaría no boletín das Irmandades, puido deixar nos máis novos dos seus lectores. Entre outras cousas dicía isto:

Eu coído xa de vello qu'un país non desenrola unha misión histórica, fallo do poeta pra ela. Non é qu'ó poeta cree a misión nin inicie a etapa: é cuáseque fixo qu'en total-as xeneracións nasce algún home que tería de ser *o poeta* se fose *o tempo*, como cada outono cai do árbore algunha semente perfecta, sen que cada unha chegue a producir un rei do bosque. O poeta non é causa da nova etapa; é, máis ben, efecto das arelas populares qu'a inician en caos. Pro ó poeta é sinal da nova etapa, anúnciada, acráraa e pon en orde seu caos inicial com'a bris milagreira que bufou sobr'as augoas do Xénesis... A obra do poeta non ten verba mais percisa e xusta qu'a verba *evanxelio* e boa nova.

De seguido, Rodrigo Sanz, que entón se achegaba á cincuentena, confesaba vivir nunha expectación que degoxaba popular, 'de xentes', polo advento dese poeta que xa non o sería da lamentación -como Rosalía- nin da protesta cívica -como Curros-, senón que tería a capacidade de sinalar vieiros de avance histórico capaces de resolver a 'tensión espiritual colectiva' do país. Hai que insistir no peculiar desta aproximación ao feito poético nun home que non proviña do ámbito das letras: esa esperanza na voz profético-hermenéutica do vate, ese desacougo perante a voz intuída que tarda, a voz restauradora da orde, pero dunha orde nova xurdida do caos da historia.

En correspondencia con este letrado ferrolán que se preocupaba pola esfera dos creadores, Vicente Risco (xa no número 114 d'A *Nosa Terra*, de 20 de marzo de 1920) faríao en relación cos lectores novos nuns polémicos apuntamentos críticos relativos ás traxectorias de José María Eça de Queiroz e de Abílio Manuel Guerra Junqueiro. Considerando as lecturas máis típicas da xuventude galega do momento ditaminaba o seguinte:

Teño observado na mocidade galega unha chea d'influencias ruís -adevirtindo que non compre que un escritor sexa ruín pra que sexa ruín a súa influencia. Eis o caso de Valle-Inclán, que tanto dano leva feito...

Literariamente, a mocidade galega vive fora de época. E unha mocidade de retrasados. O descoñecemento das línguas cultas, fai que teñan que ler as chafalladas a catorce reás volume que lles dan as casas editoriais de Madrid e Barcelona, que seica teñen a contrata do refugallo da literatura universal.

Non comentaremos agora esta toma de posición, pero importa anotar un par de extremos. En primeiro lugar, que ese artigo aparecía no número seguinte d'*A Nosa Terra* ao que Risco enviou o célebre poema futurista «U... ju juu...»; e, en segundo termo, que este tipo de declaracións gardan alguha correspondencia coa configuración do mapa de relacións culturais e políticas, por suposto dinámica, que o nacionalismo formalizou con certos países e non con outros.

Mais neste contributo quero centrarme de xeito específico na crítica literaria aparecida en *Nós* con referencia á poesía galega. Nos cento corenta e catro números da revista localízase un volume moi alto de recensións de libros de poemas e de artigos e ensaios atentos á poesía, tanto á de escrita orixinal en galego como á feita noutros idiomas, entre o latín e o ruso, pasando polas principais linguas de cultura do continente europeo. Á parte das numerosas recensións que aparecen sen sinatura, hai un pequeno grupo de autores recorrentes no exercicio crítico. Entre eles sobrancean Fermín Bouza-Brey, Fernández del Riego, Aquilino Iglesia Alvariño, Luís Manteiga, Ramón Otero Pedrayo -coas glosas de obras pertencentes a outras literaturas-, Otero Espasandín e, sobre todo, Carvalho Calero e o propio Risco. Pode calcularse que aproximadamente a metade dos libros galegos de poesía publicados nos anos de vida de *Nós* tiveron a súa correspondente recensión nas páxinas da revista.

1.2 O labor crítico de Carvalho Calero

Ademais de se ocupar de panoramas relativos á que chamou 'xeración de Risco', das relacións entre a obra rosaliana e a de Juan Ramón Jiménez ou dalgunhas publicacións portuguesas e británicas, Carvalho reseñou en *Nós* a partir de 1932 varias das máis relevantes obras dos poetas galegos do día: *O vento segrel*, de Augusto María Casas; *Poema en catro tempos*, de Eduardo Blanco Amor; *Codeseira*, de Xosé Crecente Vega; *Bebedeira*, de Florencio Delgado Gurriarán; e *Nao senlleira*, de Bouza-Brey. A eses traballos hai que sumar aínda dous importantes informes sobre o estado de cousas da literatura galega nos albores da II República, «Ollada encol da poesía lírica galega contemporánea» e «Balance e inventario da nosa literatura», que apareceron nos números 87 e 108 de *Nós* (Carballo Calero 1931; 1932).

Cómpre sermos conscientes de que a relación anterior é de seu informativa sobre as preferencias dun crítico chamado a ser o referente fundamental da historiografía literaria galega, e que por parte dalgúns estudiosos é sinalado como o auténtico fundador da nosa crítica literaria. En seleccións como a operada por Carvalho está implícita xa a complexa problemática da canonización e da canonicidade, asuntos centrais en toda historia literaria.

Obsérvese agora, sen irmos máis lonxe, que entre 1931 e 1935, anos en que o mestre ferrolán exerceu a crítica en *Nós*, saíron tamén outros importantes libros poéticos en galego, como *Fírgoas*, de Manuel Luís Acuña; *Corazón ao vento*, de Iglesia Alvariño; ou os tres de preguerra de Álvaro Cunqueiro. Sería esaxerado arriscar que Carvalho discriminase negativamente esas obras, non reseñándoas por mor dunha presunta distancia persoal, intelectual ou estética cos seus autores respectivos ou coas súas poéticas, pero os feitos son incontrovertíbeis. Como tamén o é a formulación do canon que vai implícita nos libros *Sete poetas galegos* e *Aportaciones a la literatura gallega contemporánea* (Carballo Calero 1955a; 1955b), onde os autores estudados son Rosalía de Castro, Eduardo Pondal, Curros Enríquez, Noriega Varela, Cabanillas, Manuel Antonio e Amado Carballo no primeiro título, e todos eles máis os prosistas Castelao e Otero Pedrayo no segundo.

Carvalho Calero, que no ámbito do Seminario de Estudos Galegos establecera unha fonda e duradeira amizade con Cunqueiro e con Iglesia Alvariño, malia as diferencias ideolóxicas que con eles puidese haber, expuxo en diálogo con Carmen Blanco o seguinte:

Eu fixen crítica literaria desde mui novo e procurei sempre facela, na medida da miña capacidade de visión da obra que consideraba, sen un partido previo tomado, considerando mui seriamente o texto e dándolle a importancia que lle podía dar a unha obra de calquer outra literatura. Antes o que había eran artigos que se redactaban, ás veces, nas revistas ou nos periódicos louvando aos correligionarios, apenas máis que isto. (Blanco 1989, 126)

A fortuna de contarmos con libros como este -ou os correlativos de Miguel Anxo Fernán-Vello e Francisco Pillado Mayor (1986) e de Francisco Salinas Portugal (1991)- favorece que poidamos reconstruír algunhas chaves de interese que son da nosa actual incumbencia e que atinxen de xeito directo a problemas como o amentado da canoniación ou o da localización empírica da crítica nunha conxuntura histórico-cultural, como esta dos breves anos republicanos, aspectos xa considerados pola propia Blanco (1984) nas súas investigacións sobre o labor crítico de Carvalho. Porén, constituiría un risco metodolóxico conceder a esas lembranzas, xuízos e xustificacións un valor absoluto, fóra dos condicionantes que a dialéctica memoria/esquecemento(s) e a conformación implícita dun relato autobiográfico supoñen sempre. É obrigado por isto, alí onde for factíbel, percorrermos nós mesmos ese camiño que conduce a un diálogo co pasado. Podémolo facer vendo o que o autor escribía en marzo de 1931 e en decembro de 1932 nos traballos citados, «Ollada» e «Balance e inventario».

No primeiro deles podería sinalarse unha nova estación dese canon poético *in progress* formulado polo historiador literario, que aquí

particulariza a súa atención nos seguintes autores: Cabanillas, Noriega Varela, Bouza-Brey, Amado Carballo, Euxenio Montes e Manuel Antonio, con alusións de inferior calado a Taibo, Blanco Amor, Xulio Sigüenza e Emilio Mosteiro, os tres últimos sinalados como discípulos de Amado Carballo (lémbrese que escribe en 1931). Pola súa parte, «Balance e inventario» refírese estritamente ao ano que remataba, de 1932, valorado polo crítico en termos moi positivos, malia recoñecer que o labor literario dos poetas e narradores galegos daquel tempo se complicaba por dous factores que os distraían arreo do seu cometido de escritores: a actividade política e as tarefas de investigación. E en efecto, aquela distracción chegaba, nalgúns dos seus compañeiros con vocación polas letras (pénsese en Xosé Filgueira Valverde, en Ramón Martínez López, en Lois Tobío e noutros membros do Seminario de Estudos Galegos), a fanar carreiras literarias de non improbable éxito. Carvalho é moi claro, fala sen ambaxes de ningunha clase cando declara que «obras puramente literarias de algún decoro, apenas lembramos seis», tres delas poéticas e outras tres narrativas (Carballo Calero 1932, 222). As primeiras son as que nos interesan agora. Tratábase de *O vento segrel*, *Poema en catro tempos* (que lle parece a mellor obra da colleita do 32, se ben hai que puntualizar que fora publicada en realidade en 1931) e *Mar ao norte*, de Casas, Blanco Amor e Cunqueiro, respectivamente. Vemos, pois, que finalmente comparece o nome do poeta mindoniense.

Pero convén incidir sobre o tipo de argumentos empregados por Carvalho e sobre os cualificativos cos que ordena o panorama da lírica. É peculiar a linguaxe posta en uso. Nos poemas cunqueirianos sitúa un signo revolucionario que non lle parece menos extremista que o marcado polas tácticas da Federación Anarquista Ibérica (Carballo Calero 1932, 222), mentres que nos de Casas e Blanco Amor descobre unha tendencia máis moderada e acorde coa temperatura política coeva. Sorprenderá aos lectores de hoxe encontrarse cunha descrición como esta, referida conxuntamente ás achegas de Casas e Blanco Amor:

Poesía de esquerda moderada, poesía gubernamental dentro do parlamento da opinión galega entendida. (1932, 222)

Por último, o crítico recoñece que xa chegaran ás súas mans outros tres libros de poemas que andaban no prelo, *Nao senlleira*, *Corazón ao vento* e *Poemas do si e non*, da autoría de Bouza-Brey, Iglesia Alvariño e, de novo, Cunqueiro. Diríase que só o primeiro deles chegou a satisfacelo plenamente.

Porén, hai que afacerse a contemplar esa clase de xuízos críticos na súa dimensión histórica, e ao pé do anterior situar unha información complementaria tamén de extraordinaria claridade sobre a reformulación constante que para un historiador literario é -e debe ser- o

acto de comprender o pasado, ante todo porque esa comprensión nace sempre dun diálogo entre dous tempos históricos, o do propio pasado e un presente que por definición descoñece o estatismo, un presente en mudanza permanente.

Pois ben, un dos últimos documentos que demostran a reconstrución do canon da lírica galega para o período 1916-36 por parte do profesor ferrolán é o «Cadro sinóptico» que pecha a terceira edición da súa *Historia da literatura galega contemporánea* (Carballo Calero [1963] 1981, 778-81). Nel aparecen catorce libros, entre eles os tres de Cunqueiro e os dous de Iglesia Alvariño, ademais dos citados de Blanco Amor, Bouza-Brey e Delgado Gurriarán, máis estes outros seis: *Do ermo*, de Noriega Varela; *Na noite estrelecida*, de Cabanillas; *Proel e O galo*, de Carballo; *De catro a catro*, de Manuel Antonio; e *Seis poemas galegos*, de Federico García Lorca.

O ensaio «Ollada encol da poesía lírica galega contemporánea» foi en orixe unha lección do Ciclo de Cultura Galega que organizaran os alumnos da Facultade de Filosofía e Letras da Universidade compostelá no curso 1930-31. Xa comprobamos o interese dalgunhas das súas análises sobre a crítica do momento, ás que hai que engadir outras sobre os conceptos de 'poesía' e 'lírica', con divagacións relativas á posibilidade dunha poesía en prosa ou á inconveniencia dunha épica na altura histórica da contemporaneidade. Quizais un dos aspectos de carga significativa máis forte desta «Ollada» -no cal sería posíbel apreciar como a crítica se constitúe a miúdo en motor para os cambios e en lexitimadora dos mesmos- sexa a insistencia de Carvalho na esencial diversidade dos discursos poéticos do día:

Na nosa poesía de oxe reina un individualismo exacerbado. Se non pode falar de escolas poéticas. (Carballo Calero 1931, 54)

Estamos perante un desiderátum que é ao tempo unha constatación. O crítico sabe que ese é un signo de modernidade, sabe o que iso implica de superación dun marco de homoxeneidades triviais. E, con todo, como home vinculado ao Seminario de Estudos Galegos que era, non acaba de romper lazos co elemento de cohesión que tamén preservaba con todo coitado *Nós*, aquel que era capaz de unir desde 'criterios de irmandade' toda a diversidade estética e estilística de poetas e poemas:

Existe ise aglutinante. Mais non é un influxo común ou unha comunidade de motivos ou de procedimentos. É algo moito máis fondo e máis perenne. É o espírito racial. Xa pasaron aqueles tempos en que so eran temas de canto os costumes labregos ou os fenómenos psíquicos e sociaes enxebremente nosos. Xa se pode cantar algo distinto da vaquiña e a morriña e a emigración. O campo de esprimentación da nosa lírica ten hoxe horizontes infinidos. Mais

nos poemas de máis ecuménicos ares, latexa un sentimento galego indestrutible. A galegitude nos nosos poetas é unhas vegadas patente: os temas son galegos. Outras, é unha galegitude que corre baixo os versos de máis universal asunto, como a saíba corre baixo a codia, invisible á ollada, pero enchendo de vidualidade a arbre que rega, sosténdoa, sendo a causa eficiente do seu vivir. (Carballo Calero 1931, 54)

Segundo Carvalho, calquera das tradicións poéticas actuaes en Galiza de comezos dos anos trinta –insisto en que non acepta falar de *escolas* neste momento, como tampouco o aceptará Augusto María Casas a finais de 1935– estaría cohesionada co resto de tradicións pola presenza dun ‘poderoso espírito galego’, igualmente presente nos poetas que proveñen da relectura da lírica dos cancioneros, como Bouza-Brey, nos que o fan das derivacións dos precursores a través de Pondal e Cabanillas ou, en fin, de estirpes con raíces en principio alleas á historia literaria propia, como sería o caso dos poetas asociados coa vangarda. Das análises presentes nesta intelixente «Ollada» cumpriría salientar por último as notas referidas á ausencia na lírica galega de determinados desenvolvementos temáticos –así, o erótico-sensual, que el propio practicaría como poeta en *O silencio axionllado*, de 1934– ou os que atenden a rede de influencias maiores percibidas polo crítico. Afirmar, por exemplo, que non existe pegada ningunha da poesía do 27 español na lírica galega.

1.3 Outras voces críticas: Risco, Fernández del Riego e Casas

Pola súa banda, Vicente Risco asinou en *Nós* un total de doce recensións de libros de poemas galegos, ben co seu propio nome ou, de maneira excepcional, facendo uso das siglas S.N., correspondentes ao pseudónimo ‘Speradan Namaquizos’. O que chama particularmente a atención cando se constata a nómina de autores e obras analizadas é quizais a resgada selección a favor dos poetas de maior idade: López Abente, Rodríguez González, Cabanillas (de quen se ocupou en catro ocasións, a propósito de *Na noite estrelecida*, *O bendito San Amaro*, *A rosa de cen follas* e a reedición de *No desterro*), Avelino Gómez Ledo, Manuel Lugrís Freire, Xosé Rey González, Antonio Couceiro Freijomil e Amador Montenegro Saavedra. Coa única excepción do xa citado Xulio Sigüenza, o resto dos poetas atendidos por Risco pertencen á súa promoción ou a outras anteriores.

O autor de *O porco de pé* prestou por tanto unha atención crítica bastante escasa aos novos, o cal, por outra parte, garda proporción coa distancia por el amosada tanto en relación coa formación literaria daqueles como co ‘infortunado’ rumbo das vangardas (cf. Pena 2016, 187-96). Sobre isto último é ilustrativo o comentario co que pecha

Risco o comentario de *Cantigas e verbas ao ar*, o libro de Sigüenza. Viña prologado este por Juana de Ibarbourou, poeta uruguiaia descendente de galegos que naquela ocasión asinou *Johana* e que situaba a temática do autor nunha vivificación panteísta da natureza sometida a unha palabra poética obxectivadora. Risco comparte os detalles, pero no colofón da súa crítica desliza unha protesta sen paliativos contra a deshumanización das artes, expresión que a partir de Ortega remitía directamente ás vangardas. A súa advertencia é rotunda:

Pode que se deshumanice a plástica -anque esa deshumanización seña inhumana- mais non ha pasar asina coa lírica. E menos no Sigüenza, que é fondamente humán, porque é galego, ou seña, home de humanidade orgánica, anímea, vital. O mesmo que dicir poeta.

Antes de rematar é necesario referirse a outros dous estudos, da autoría de Francisco Fernández del Riego e de Augusto María Casas. O primeiro levou o título de «Índice cultural e artístico do Renacemento galego», e saíu en *Nós* en tres números consecutivos, do 117 ao 119, entre setembro e novembro de 1933. Co vigor xuvenil dos seus escasos vinte anos, Fernández del Riego parecía querer convencer neste traballo seu a todos os que manifestaran algunha reserva sobre o extraordinario momento das artes e das letras no país, facendo fincapé en algo inhabitual, mais que sería en adiante unha das súas pautas como crítico, os lazos de unión entre as prácticas galegas e as predominantes no continente. O eido da lírica merecía unha consideración especial:

Estamos asistindo a un claro, magnífico movemento revolucionario lírico que nos pón en frente de todol-os camiños de Europa, asinalándonos un posto prominente na gran sinfonía en que se xuntan as voces espirituás e artísticas de todol-os pobos. (F[ernández]. del Riego 1933, 188)

A prioridade do ensaísta foi a de interpretar o sentido das innovacións nos principais representantes do que chamaba 'ciclo xuvenil', repartido en catro tendencias identificadas do xeito seguinte, non sempre sucinto: 1) «poetas creacionistas non gongorinos», que baixo a influencia dos creacionistas franceses -Divoire, Vildrac, Cocteau- «anteponen a selección de matices á selección de imaxes» (núm. 117, 188); 2) «poetas dazanovistas» influídos por Juan Ramón Jiménez, Antonio Machado, Hölderlin ou Paul Valéry (núm. 118, 225); 3) «poetas do novo romantismo» (núm. 118, 225); e 4) «poetas que retornan ao primitivo senso lírico dos cancioeiros» (núm. 188, 226). A primeira tendencia constitúea con Manuel Antonio e Álvaro Cunqueiro á cabeza, entendendo que o primeiro fora quen de incorporar dunha maneira definitiva as novas correntes á lírica galega e que

o mindoniense era o poeta mozo «que máis está dando que falar na aitualidade» (núm. 117, 188); tamén empraiza aí a outros escritores, case todos sen libro publicado ata entón: Luís Pimentel, Xesús Bal y Gay, Euxenio Montes e Otero Espasandín. Na segunda das tendencias sitúa a Amado Carballo, Carvalho Calero, Augusto María Casas e Blanco Amor. Na dos neorrománticos só a Iglesia Alvariño. E na última das categorías contempladas tamén a un único autor, Bouza-Brey.

O «Esquema da nova poesía galega», publicado en *Nós* a finais de 1935, non foi a primeira aproximación de Augusto María Casas ao asunto. Anteriormente, en xuño de 1928, escribira para o xornal vigués *El Pueblo Gallego* o polémico artigo «Los poetas nuevos de Galicia» (A.M. Casas 1928), que fora duramente contestado desde as páxinas de *A Nosa Terra* por Víctor Casas, naquela altura administrador e *alma mater* do boletín das Irmandades en «Encol da lírica galega. Resposta a un artigo tendencioso» (V. Casas 1928). Como viu moi ben Teresa López (1997, 85-101), o debate entre ambos os escritores viña a culminar un proceso que se desenvolvera *in crescendo* nos anos da ditadura de Primo de Rivera e que tivera un antecedente claro no manifesto *Máis alá!* (1922).

Porén, o problema non estaba tanto nunha discrepancia xeracional como nunha falta de sintonía política entre a posición de ortodoxia nacionalista de Víctor Casas, coa conseguinte estima intelectual pola traballada tradición literaria do país a partir do Rexurdimento, e a máis desafecta valoración de Augusto Casas, proclive á experimentación poética e pouco identificado cos postulados nacionalistas ou coa liña poética de autores como Lugrís Freire e Ramón Cabanillas, desacreditados por el meses antes, con furia, nas páxinas da revista madrileña *La Gaceta Literaria* (15 de xuño de 1927) ao fío da publicación de *A rosa de cen follas*. Algún paralelismo existe entre esa polémica e outra que tamén foi de sona no seu día, a protagonizada por Vicente Risco e Rafael Dieste, que para Blanco Torres, Carvalho Calero e outros significados contemporáneos eran as cabezas visíbeis dos dous xeitos principais de entender Galiza desde unha perspectiva político-cultural a mediados dos anos vinte.

Cabe ver este tipo de debates como manifestacións paradigmáticas do que a semiótica cultural de Iuri Lotman describe como a dialéctica entre centro e periferia (ou entre orde e caos) dentro dun sistema cultural. Na fronteira da semiosfera sempre se instala algún xeito de alteridade que se sabe que ‘aspira a entrar’. Sen esa idea do externo, do alleo, do que *pon en perigo a nosa identidade...* deixaría de existir o interno, o propio, a identidade en si. As culturas organízanse, pois, tanto cara a dentro como cara ao exterior. Resulta evidente que os postulados de Rafael Dieste ou de Augusto Casas eran contemplados desde a ortodoxia nacionalista como un perigo que había que combater e deter na fronteira xusta do sistema que se *defendía*.

Pode deducirse, asemade, que a polémica xiraba en torno a unha cuestión candente, a de se o rumbo da poesía galega até 1928 –sesenta libros publicados entre 1916 e 1927– fora ou non alleo á modernidade. Augusto Casas pensaba que si, e que por iso mesmo conviña abrir paso a novas sensibilidades e a novos discursos, nomeadamente a algúns dos por el citados de forma expresa, os de Amado Carballo, Manuel Antonio, Sigüenza, Blanco Amor, Montes, Bouza-Brey, Correa Calderón, Xosé Francisco Gómez de la Cueva (*Johán Carballeira*), Cándido Fernández Mazas (*Denys Fernández*), Bal y Gay, Díaz de Herrera, Mosteiro e el propio, nomes que representaban ‘o imprevisto’ polo sistema literario, significaban mesmo ‘o imprevisíbel’ nun horizonte trazado, por exemplo, coas expectativas do comezo do decenio.

Víctor Casas coidaba que esa estratexia estaba ao servizo dunha colonización das letras do país por intereses espurios e que, en fin, supuña a claudicación por simple mimetismo perante poéticas importadas, coas que era impensábel que se producise unha identificación popular. Non por iso deixaba de render homenaxe de admiración ao que representaban como poetas os catro primeiros autores citados, moi en especial Amado Carballo, daquela xa falecido; ou mesmo, pero noutros eidos intelectuais, Bouza-Brey, Montes e Correa Calderón. Dos demais, en cambio, só cabía agardar a súa efectiva manifestación como poetas, pois ata entón permaneceran practicamente inéditos e o seu único mérito –apuntaba acedamente Víctor Casas (1928, 5)– consistía en seren amigos dun columnista tachado de ‘*pollo bien*’ da literatura galega (V. Casas 1928, 4).

O «Esquema» presentado por Augusto María Casas en 1935, na que foi última saída da revista *Nós*, plasma unha comprensión menos compracente que a de sete anos antes co camiño andado pola lírica galega no decenio de vinte, e, en troques, máis ponderada na avaliación da obra dos poetas de maior idade, de Ramón Cabanillas en especial, quen é chamado, con palabras tomadas de Euxenio Montes, o ‘derradeiro precursor’. Tamén Noriega Varela, López Abente e Taibo son lembrados nesa altura «con fonda admiración e agarimo» (A.M. Casas 1935, 117). Vólvese insistir, con todo, en que a súa significación fica reducida ao feito de todos tres teren abundado na poética enxebrista, grata ao pobo. O crítico chega a formular suxestivas comparacións entre os vellos e os novos: Bouza-Brey e Aquilino suporían a actualización das poéticas respectivas de Noriega e Taibo, mentres que a ausencia dunha musa pondaliana deixaría a López Abente sen parangón entre os máis novos. Sexa como for, a valoración da parentese existente entre os tres grandes poetas do Rexurdimento e a ‘nova poesía’ segue a ser contundente, quedando reducido ese tempo sinxelamente á categoría de *transición*, coa influencia –matiza– que se lle queira conceder; postulándose, alén diso, unha equiparación entre os dous momentos de prestixio destacados, segundo a cal a poesía dos novos «*meresce o mesmo estudo* qu’a poesía dos Precursores» (A.M.

Casas 1935, 115; cursivas miñas). Entre os que a practicaban, tres eran os autores de maior relevo para o crítico. En orde de interese crecente, Amado Carballo, Manuel Antonio e Álvaro Cunqueiro.

Hai neste traballo algo desorganizado no expositivo e no argumentativo –acaso por ser froito dunha escritura interrompida– unha queixa ben patente, que incorpora un elemento analítico revelador de certa confusión. Dóese Casas dun sintoma da *nova poesía*, entendendo por tal a que se sitúa nun ciclo que comezara co manifesto *Máis alá!* e remataba once anos despois coa cunqueiriana *Cantiga nova que se chama riveira*. Un sintoma que equivalería a un lastre para a creatividade e para a vivencia do lirismo por parte dos poetas. Móstrase convencido o autor do balance de que a poesía está en razón inversa do espírito crítico, entendido este como exercicio de reflexividade, nalgún xeito tamén como acto metapoético. Trátase dun xuízo que no momento en que foi formulado tivo que ser recibido polos máis lúcidos dos seus compañeiros de oficio como anacrónico, pois, en efecto, non hai despois dos románticos posibilidade ningunha de escribir unha poesía *moderna* allea a unha certa ‘sistematización de ideas’, por empregar unha expresión da que bota man o propio ensaísta.

O fundamento da distinción romántica entre a poesía inxenua e a poesía sentimental, que August W. Schlegel promovera como polaridade entre o clásico e o romántico, interesou ao seu irmán Friedrich pola incidencia na orde autoconsciente da creación, base desde a que elaborou a teoría romántica da ironía. Precisamente, a ironía romántica, como viu Pere Ballart (1994), localízase no centro da relación que o autor mantén coa obra, explicándoa e querendo abolila á vez, relativizando a capacidade da linguaxe para expresar aquilo que se lle encomenda e, simultánea e contraditoriamente, enxalzándoo como ferramenta que propicia a beleza lóxica e a manifestación da ‘plenitude infinita do caos’. Ademais, coa vangarda, como sinala Peter Bürger en *Theorie der Avantgarde* ([1974] 1987), o subsistema artístico acada un estadio específico de desenvolvemento, o da autocrítica, pendente en especial da *institución arte*, entendida esta como o aparato de produción e distribución da arte mais as ideas dominantes sobre a propia arte nunha determinada época, aquelas que en definitiva determinan de xeito esencial a recepción das obras.

Augusto Casas avalía como marca de frialdade e de frouxidade o virtuosismo e o retoricismo en que, no seu criterio, os poetas novos se escudaban. A época estaría tocada na súa percepción por unha reflexividade atentatoria contra o sentimento. Parécelle que «cada poeta é o seu propio crítico, o seu ‘anti’» (A.M. Casas 1935, 116), nunha dialéctica aberta entre inspiración e autoanálise que pautaría e rexería un espazo creativo –o do lirismo– non dirixíbel, non regulábel. En efecto, o lirismo posúe para Casas «un pulo, un senso imperativo» (116) que non se pode coutar nin someter a canle ningunha. E porén –está convencido– os seus coetáneos sometérono

a unha obsesiva arela, a da superación, a da orixinalidade, a dunha pureza esteticista que multiplicou os discursos até o punto de facer imposíbel a conformación de grupos ou escolas:

Cada poeta d'hoxe ten a súa escola e o seu camiño. Andan todos, cecais, a devalar na mesma inquietude, e fuxen da influencia como d'unha idea capaz de afogar a máis pura voz lírica. (1935, 116)

Non atorda iso a un crítico a quen ninguén lle podería negar o entusiasmo e a fe nunha promoción poética que dalgún xeito apadriñara nos seus momentos aurorais, o cal explica tamén un pesar que non oculta, referido a catro poetas nos cales depositara a confianza e que, «por eles mesmos esquecidos» (A.M. Casas 1935, 117), deran en 1935 no abandono do quefacer literario: Fernández Mazas, Otero Espasandín, Johán Carballeira e Xesús Bal. Á marxe deses nomes insiste na nómina que canonizara xa no traballo anterior, agora complementada con outros nomes, os de Xoán Vidal Martínez, Álvaro de las Casas, Luís Pimentel, Blanco Torres, Carvalho Calero, Iglesia Alvariño, Acuña e Delgado Gurriarán, e con títulos expresos dos seus mellores libros.

Á hora de establecer liñas de converxencia salienta o papel do futurismo como 'anceio revolucionario' e irreverente duns poucos a prol dunha universalidade que contaba, sempre segundo Augusto Casas, co atranco do falso tradicionalismo e do *noxento, vulgar, doroso, local* e *vergoñento* pintoresquismo enxebrista (A.M. Casas 1935, 117-18). Vicente Risco xogou niso un papel fundamental, e axiña foi seguido por sensibilidades próximas nalgún aspecto á súa, desde Euxenio Montes a Correa Calderón, pasando por Álvaro Cebreiro e Manuel Antonio, incluso por Cunqueiro. Xa que logo, constatamos que só na apelación persoal o crítico rebaixa o ton dos ataques do artigo de *El Pueblo Gallego*. En realidade, o problema de fondo seguía estando presente na súa análise.

A obra de Manuel Antonio aparece sinalada por Casas como o punto culminante da estética de vangarda na poesía galega, aínda que o crítico non agocha que a fascinación máis alta por el sentida merecéraa no seu día, nesta orde da ruptura vangardista, Euxenio Montes. Citando elaboracións teóricas debidas a Gerardo Diego, Augusto Casas sitúa ao autor de *De catro a catro*, sen reservas de ningunha especie, na órbita dun creacionismo que en ningún momento renuncia á enxebreza:

Os poemas d'iste gran poeta teñen somentes superfize, non teñen esqueleto, máis non carecen de profundidade -«porque a profundidade está na superficie cando a superficie é plástica»-. Poemas construídos de imaxes, que viven nas verbas d'unha emozón única e diversa. Poesía tan esaita e verdadeira como a natureza, inda

d'ela diferente, como inventada, ou arremedada; diferencia entre a natureza e a arte; poesía que nasce como un froito, que tén unha sustantividade e unha íntima razón xenética. E ademais química, moita química. O poeta combina as verbas, só verbas, até chegar ao poema creado no que as verbas viven por sí solas. (A.M. Casas 1935, 119)

Emporiso, Álvaro Cunqueiro parécelle «o máis grande poeta galego do noso tempo» (120). Casas é ademais un dos primeiros en observar en *Mar ao norde* e en *Poemas do si e non* a pegada do movemento surrealista, filiación moi controvertida que ten sido cuestionada principalmente por Xosé L. Méndez Ferrín e Arcadio López-Casanova. A *Cantiga nova*, celebradísima polo autor deste «Esquema», representaría xa unha reinserción futurista que non rexeita «a máis requintada enxebreza» (120). Observarase que o perfil do futurismo está insuficientemente contrastado na argumentación do crítico. Tamén é rechamante a súa progresiva opción por ir deslizando unha renovada interpretación do enxebre, pulida das connotacións folclorizantes e relida nun sentido que cabe designar como espiritual e ontolóxico antes que como antropolóxico. De feito, asocia a obra lírica de Amado Carballo cunha 'poesía de evoluzón', entendendo por tal a que, sen se desvincular da sensibilidade da vangarda, tampouco non prescindiu dunha «tenre enxebreza», contraria a todo pulo deshumanizador (122). Iso explicaría para Casas as influencias básicas da súa palabra, que sinala curiosamente sobre todo en poetas de expresión castelá, Juan Ramón Jiménez, Rafael Alberti e Pedro Garfias, ademais de en Rosalía e na poesía popular.

Bouza-Brey, Blanco Amor e Montes son os tres últimos poetas dos que se ocupa con algún vagar o «Esquema da nova poesía galega». Sitúa aos dous primeiros na roda do autor de *Proel*. A opinión sobre Bouza-Brey é tallante: domina nel unha frialdade arquitectónica, perfecta na procura formal e na definición elocutiva, pero ao final os seus poemas son apenas a ocupación dun diletante, polo que aventura que serán esquecidos axiña por lectores e historiadores literarios. O poeta de *Romances galegos* parécelle moito máis atractivo, e subliña nel o seu compromiso pola innovación sen renuncia ao tradicionalismo. Sobre Euxenio Montes, que resulta obvio que supuña a estas alturas unha frustración das expectativas nalgún momento elaboradas por Augusto María Casas, só se resalta a súa angueira como animador dos poetas mozos do país entre 1922 e 1928.

